

JSSN 1036—7064

Агитатордын БЛОКНОДЫ

1988

ЯНВАРЬ

1 №

БАСТЫРА ОРООНДОРДЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, БИРИККИЛЕГЕР!

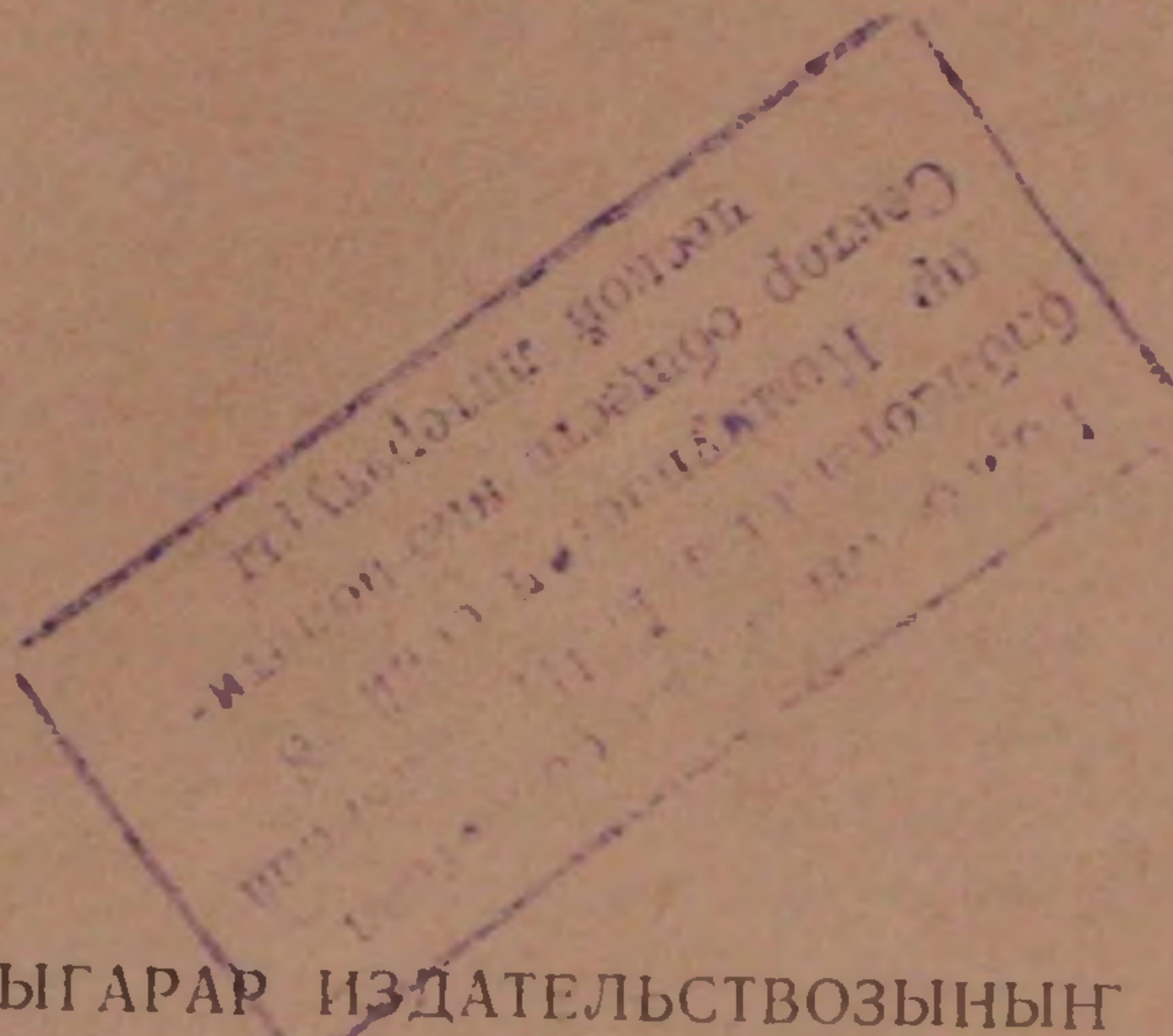
АГИТАТОРДЫҢ БЛОКНОДЫ

КПСС-тин Горно-Алтайский обкомынын
пропаганда ла агитация бөлүги

1988 j.

январь

I №

АЛТАЙДЫҢ БИЧИКТЕР ЧЫГАРАР ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫНЫҢ
ТУУЛУ АЛТАЙДАҒЫ БӨЛҮГИ

ЈАНҒЫ АЙАЛГАДА ИШТЕЙТЕНИ

Совет общественонун бастыра жүрүминде жаңырталар эдери жанынан Коммунистический партия бүгүн өткүрүп турган политиканы Туулу Алтайдын ишкүчиле жаткандары бастыра совет улус чылап ок жарадып ла жөмөп, анда темдектелген иштерди жүрүмде бүдүрери учун эрчимдү тартыжып турулар. Олор жаңыртулардын программазында социализмди элбедерине ле тыгыдарына учурлалган иштерди бойынын такып шүүлтелериле жаңы эп-сүме табып бүдүрерге кичеенгилейт.

Оны Улу Октябрьдын 70-чы жылдыгына, Алтайский крайдын 50-чи жылдыгына учурлай бастыра албатынын социалистический мөрөйи элбегени керелеген. Бу мөрөйдө он мунган ажыра ишчилер, бир мунган ажыра бригадалар, фермалар, участоктор, отделениелер, одуска шыдар предприятиелер, колхозтор ло совхозтор туружып, беш жылдыктын эки жылынын пландарын өйинен озо бүдүргилеген.

Өткөн жыл күч, же тапкыр шүүлте керексиген эрчимдү иштү, жаан једимдерлү болды. Онын шылтуунда иштин арбынын бийиктеделе, пландарды ла молжуларды бүдүрүп, чындыйы јакшы продукция берип турган коллективтердин тоозы көптөди.

Экономикада башталган жаңыртуларды тургузылган амадулардын эң жаан учурлузы — чындыйы јакшы продукцияны көптөдө эдип чыгаратаны. Бу задачаны бүдүргенинен өскө иш јенүлү бүдери камаанду болотоны «Продукциянын чындыйын бийиктедери жанынан өткүретен иштер керегинде» КПСС-тин Төс Комитединин ле СССР-дин Министрлер Совединин јөбинде айдылган.

Чындый керегинде сурак бу јуукта КПСС-тин Төс Комитединде өткөн јуунда база турды. Јуунда предприятие-лерде эдилген продукцияны чындый жанынан госуударствонун комиссиязы шиндеп алатанын (госприемканы) пландайтанын ла башкаратанын јарандылары, промышленность-тын бөлүктерин, биригүлерди ле предприятие-лерди бүткүл хозрасчеттын, акчала бойы јеткилденер кирелтелү ле астамду болор ээжиле иштеерине көчүрери, ишјалдын јилбиркедеечи учурын тыгыдары жанынан башталган элбек

иштерле үзүк жок колбулу өткүрери керектү деп айдылган. Бүгүнгү күндө иштин ле продукциянын чыгдыйын жарандыратаны — партия, государство, бастыра албаты кичееп бүдүретен текши керек болуп жат.

Производствоны жаңы техникала жаңырта жепсеерин, продукциянын чыгдыйын жарандыраарын жүрүм бойы некеп туру. Андый болоры жолду. Ненин учун дезе, экономиканын ончо бөлүктөрүнүн ижи эдилген продукциянын чыгдыйынан көрүнөр. Анайдарда, чыгдыйды жарандыраары — сүреен жаан учурлу социально-экономический сурак боло берди. Технический бийик кеминде эдилген ле улус керексип садып алып турган эдимдер садуда канча ла кире көп болгону экономика тынгыганын, өнжип жаранганын керелеп жат. Садуда эдилген коомой, чыгдыйы уйан товарлар көптөгөни, оларды улус керексип албай турганы — көп улустын ижи, эл-жоннын текши акча-жөөжөзи тегин чыгымдалып үрелгенин көргүзөр.

Ишти төзөп башкараарын жаңырткан, жаңы эп-сүме, жаңы технология тузаланып баштаган, ишчилерди материалый ла моральный жылбиркедерин тынгыткан, ишкүчиле жаткандардын тапкыр шүүлтезине, баштагкайына телкем жол ачкан предприятиелердин коллективтери ол ло тарый жакшы једимдерге једип алып турулар. Ол јанынан жакшы јозокты жаңы экономический айалгада бир жыл иштейле, 1988 жылдын баштапкы январьдан ала акчала бойы јеткилделерине көчкөн 1931-чи автоколоннанын ла пассажирлер тартаачы автопредприятиенин коллективтери көргүзип турулар. Олор улустын ишјалын учындагы једимдерден камаанду эделе, тариф аайынча төлөөрин, јамы учун акча-јалды өскөртөлө, инженердин ижинин учурын көдүрдилер, эдилген иштин кемин ле чыгдыйын јартаарында коллективтин учурын бийиктеттилер.

1931-чи автоколонна жаңы экономический айалгада иштеп, 1987 жылда иштин арбынын, 1986 жылдагызына көрө 17,7 процентке бийиктеткен, кош тартар планды 14,6 процентке ажыра бүдүрген, кош тартарында чыгымдарды 7 процентке астаткан.

Пассажирлер тартаачы автопредприятие иштин арбынын 17,6 процентке бийиктеткен, пассажирлер тарткан кемин 11 процентке көптөткөн, чыгымдарды 3,6 процентке јабызаткан.

Бөс согор, гардинный тюль эдер, кийим көктөөр фабрикалардын коллективтери хозрасчеттын, бойы акчала јеткилделер айалгада иштеп, технико-экономический көргү-

зүлөрдиг көп јаны аайынча јакшы једимдерге једип алдылар.

Строительстводо керектер ондоло берди. «Горно-Алтайсксуустрой» тресттин Горно-Алтайсктагы, Маймадагы ла Көксуу-Оозындагы ПМК-лары 1987 жыл башталардан ала коллективтин подрядыла иштеп, јакшы једимдерге једип алдылар, иштин арбыны бийиктеген, кирелте аайынча план ажыра бүткен. 1988 жылда бастыра трест коллективтин подрядыла иштеерине көчкөн.

Јаңы экономический айалгада жыл чыгара иштегени нени көргүсти? Баштапкызында, өткүрилген ченелте экономиканы башкарарын јаңырта төзөйтөни, јаңы эп-сүмөле иштеери кыйалта јоктон керектүзин көргүзеле, хозяйствоны башкараачы ишчилердин алдына тын некелтелер этти. Өзүмди түргендедери, производствоны ла технологияны јаңыртары, бийик чыңдыйлу промышленный эдимдер ле товарлар эдип чыгарар төс учурлу экономический задачаларды јаба бүдүрери керектү болгонын көргүсти.

Экинчизинде, бир жыл јаңы экономический айалгада иштеерде јаңырталар, једикпес-тутактар база көп болгонын айдар керек. Јаңыртуны төзөп башкаратан инженерно-технический ишчилер бу ишке белен эмес, учурын ишмекчилерге јартап айдып бербеген болордо, коллективте тын блааш-тартыш болуп турган учуралдар бар. Темдектезе, 1931-чи автоколоннанын 3-чи автоотрядында, пассажирлер тартаачы автопредприятиенин 1-кы бригадазында јаңы айалгада иштеп баштаганы, иш учун төлөйтөни өскөргөни керегинде шоферлор јаңыс ла ишјалды аларга келген тушта уккандар.

Предприятие, хозяйство јаңы айалгада јакшы иштеерин кирелте алар план бүдүп турганы јеткилдеер. Оны кезик коллективтерде эмдиге јетире билбей јадылар, Онын да учун кезик предприятиелер бойында бар «оборотный» акказын јип салала, азыйдагы ла аайынча госбанктын кредитине иженгилейт. Областьта бар предприятиелердин үчинчи үлүзи кирелте алар планды бүдүрбеген.

1988 жылдын баштапкы сентябрьдан ала государствонын предприятиези (биригүзи) керегинде Закон јүрүмде бүдүп баштады. Бу Закондо орооннын бастыра албаты-хозяйствозын бүткүлинче өскүретен эн јаан учурлу задачалары төс јерден башкарарын теренжиткениле коштой ол ок иш төзөп башкарарында экономический эп-сүмени тындыдары, бүткүл хозрасчетты ла бойын акчала јеткилдеер ээжини тузаланары айдылган, предприятиенин (биригү-

нин) ле государственнй жаннын ла башкартунын ортодо колбулар кандый болотоны темдектелген.

Иште кичеенбейтени, дисциплина коомой, баштагкай жок болгоны жангыртулар эдерине ле өзүмди түргендедерине жөмөлтө этпейтенин жангы экономический айалгада иштеп баштаарда жакшы билер керек. Эмди ле келер өйдө жөнүлү, једимдер бийик болоры иш аайлу-башту, тözөмөлдү, чын-дыйлу, турумкай болгонынан камаанду. Андый болорго партийный, советский, профсоюзный, комсомольский организациялар, хозяйствоны башкараачы органдар производствоны једимдү ле астамду эдип алар амадула тözөмөл лө јартамал-политический ишти тынгыдары керектү.

Социалистический мөрөйді элбеде тözөйлө, оны учында јаан једимдү болотонына ууландырар, албаты-калыктын тапкыр шүүлтезин ле иштеги эрчимин жангы эп-сүмеле, озо чыл технологияла колбоштырар, хозяйстволорды, предприятиялерди ле биригүлерди хозрасчет аайынча, акчала бойы јеткилделер, бойынын кирелтезиле аргаданарына көчүрер, жангы эп-аргаларла иштегени, хозрасчет, коллективтин подрядыла иштегени, областьтын јурт хозяйствозын мынан ары там тынгыдатан элбек јол ачып јат. Бүгүнги күнде бу иште эн учурлузы неде? Элден озо ишти — арбынду эделе, продукцияны эдерин токтоду жок көптөдөрінде.

Анайда эдерге малдын азыралын тынгыдар, угын јарандырар, жангы технология тuzаланар, ишти чике тözөп башкараар керек. Анайда ок иште механизацияны тынгыдар, ненин учун дезе, фермалардын материально-технический арга-чыдалы продукцияны көптөдөрине жөмөлтө этпей јат.

Кажы ла тын мал бажына, кажы ла килограмм азыралдын, кажы ла метр производственный площадьтаг канча ла кире көп эт, сүт алары учун 1987 жылда јурт хозяйстводо 22 мунг коллектив мөрөйлөшкөн. Хозрасчетло иште-нип, ишти тözөөрінде ле иш учун төлөөрінде жангы эп-аргага көчүп, жангы технологияла иштеп, олар жакшы једимдерге једип алдылар.

1986 жылда подрядла иштеген бригадаларда бир кижі бажына 11 мунг салковойдын продукциязы эдилген, аш, сүт, эт иштеп алар чыгымдар астаган. Азыйгы аргаларла иштеген бригадаларда бир кижі бажына јүк ле 6739 салковойдын продукциязы эдилген.

Је жангы эп-аргаларла иштеерине кезик хозяйстволордо ајару эдилбей туру. Көп хозяйстволордо, анчада ла совхозтордо кирелтени көптөдөр үзеери аргалар табып тuzаланбай, артык чыгымдар, төлүлер көптөзө, оларды государ-

ство тўнгей ле тўлўп салбай деп, иженип отураы јоголголок. Анайда кичеенбей турганынаг улам бистин областьтыг колхозторы ла совхозторы 1986 јылды госуларствотого беш миллион салковой тўлўлў болуп чыккандар.

Хозяйстволордо нениг учун кирелте јок болуп турганын шиндеп кўрўрдў, хозяйствоны эконоический аргаларла тўзўп башкарбай, хозрасчетло иштеп билбей турганы, билениг подрядына ајару јок болгоны јарт кўрўнет. Акча-јўўжўни кымакайлап чеберлегениненг эмезе ажыра чыгымдаганынаг кўп хозяйстволордо механизаторлордын ла мал ўскўреечилердин, специалисттердин, башкараачы ишчилердин ишјалынынг кеми эмдиге јетире бир де камааны јок. Онон улам 1986 јылда 14 совхозто ишјалдынг кеми иштинг арбынынаг тўрген бийиктеди. Кўп бригадалардын ла звенолордынг башкараачылары, зоотехниктери ле агрономдор хозяйственый расчелтынг элементтерин билбес. Онын да учун хозрасчет хозяйстволордо таркабай туру. Анайда бистинг фермаларыстыг кўбизи кирелте јок, чыгымдары кўп иштегилеп јат.

Кыскарта айтса, кем јакшы, кем коомой иштеп турганын хозрасчет иле кўргўзет. Турачак, Улаган эмезе кандый бир ўскў райондо хозрасчетко кўчпўгўн, јангы технологияла иштебей турган болзо, јурт хозяйстводо бастыра иш јылбай барар, малдынг азыралы једикпестў, продуктивность јабыс болор.

Бис кўп ўйдинг туркунына тартыжып, уйдан јылына орто тооло эки мунг килограмм сўт саап аларына једер задачаны бўдўрип болбой јадыс. Эки мунг литрденг ажыра сўт саап турган коллективтердинг ченемелин коомой таркадып турус.

Бу ишти колхозтордын ла совхозтордын, РАПО-лордынг специалисттери элбеде тўзўўр учурлу. Олор јангы технологияны, озочылдардынг эп-сўмезин таркадып, ого фермалардынг ишчилерин ўредер, кажы ла коллективте бийик једимдерлў болгодый эконоический айалга тўзўўр учурлу. Онызы јокко јакшы једимдер бойы келбес.

Орооннынг албаты-калыгын аш-курсакла ўзўги јок јеткилдеери иштинг эрчимин тынгыдарын, производствоны јаан једимдў эдип аларын керексип јат деп, КПСС-тинг Тўс Комитедининг Политбюрозынынг члени ле качызы нўк. Никонов В. П. КПСС-тинг Тўс Комитединде ўткўн научно-практический конференцияда айткан. Ишти једимдў эдетен, малдынг продуктивносын, кыралардынг тўжўмин кўдўрер

бастыра аргаларды тузаланар керек. Кажы ла килограмм азыралды јарандыра јазайла, малга јидирерине шинжү болор учурлу, малдын азыралын тынгыткадый үзеери аргалар табар, малды јакшы кыштадарын кичеер керек.

Оныла колбой мал өскүреринде иштеп турган улус керегинде кичеемелди тынгыдары јаан учурлу. Бастыра фермаларда ла турлуларда улус бийик арбынду иштеерине јарамыкту айалга јеткилдеер керек.

Агропромышленный комплекске кирип турган хозяйстволорды, предприятиелерди ле организацияларды бүткүл хозрасчетко ло акчала бойы јеткилдеерине көчүретени — јаан ла күч иш. Ого күнүн сайын шинжү керек. Күч боло берген јерде болужып турар. Ангылу ајаруны хозяйствонун ичинде бригаданын, биленин подрядына эделе, оларды учындагы једимле материальный ле моральный јилбиркее-рине ууландырар.

Хозяйствоны төзөп башкарарында экономический эп-аргаларга көчөри јанынаг партия тургускан задачаларды јүрүмде бүдүрери көп нургунында бистин бүгүнги ижистен камаанду болор. Бүгүнги күнде бистин кезик колхоз-торыста ла совхозторыста, предприятиелерде иштин једимдери ол, кыраларда түжүм, фермаларда продуктивность јабыс, чыгымдар өткүре көп, бар аргалар тuzаланылбай јат. Государствого садып турган продукция учун төлөөрин бийиктеткенинен үзеери алган акчаны ишти тынгыдарына ууландырбай, ишјалды өткүре көптөдөрине чыгымдап јадылар. Ол јастыра иш.

Хозрасчетко көчөтөни пландаар иштин алдына јаан задачалар тургузып јат. Мында тургузылган ууламјы — предприятиелер, хозяйстволор бойлоры башбилинип башкарынарын бастыра аргаларла элбедери, экономический аргаларды ла ээжилерди тuzаланары. Ол керегинде КПСС-тин Төс Комитединин июнь айдагы (1987 ј.) Пленумынын јөптөринде, государствонун предприятиези (биригүзи) керегинде Закондо чоком ла јарт айдылган.

Кажы ла предприятиеде, кажы ла хозяйстводо, райондо јаңы эп-аргаларла иштеп баштайтан чоком план болор учурлу. Јаңырта төзөш иштейтен улустан, төзөмөл лө јартамал иштен башталатаны јарт. Башкараачы ишчилер, специалисттер бойларынын ижин јаңырта төзөөри керектү. Ол — партийный, советский, хозяйственный органдар кичееп башкаратан иш болуп јат.

Н. МОДОРОВ

ХОЗМЕХАНИЗМДЕ ЈАНҒЫРТУЛАР

Совет Союзтын Коммунистический партиязынын Төс Комитединин июнь айдагы (1987 j.) Пленумы СССР-дин албаты-хозяйствозын төзөп башкарарын жаңыртатан иштин политический, идеологический, экономический ле правовой ээжилерин ле некелтелерин чокумдап жартаган, эл-јоннын текши јөөжөзи, производительный ийделер ле производственный колбулар керегинде эмдиги өйдөги исторический айалга аайынча жаңы шүүлтелер эткен. Албаты-калыктын текши јилбилери ле коллективтин, кажы ла кижинин јилбилери, олордын ортодо колбуларды, товарлардын ла акчанын учурын жартаган, ичкери өзүмге буудактарды јоголтор иштерди темдектеген.

Пленум орооннын албаты-хозяйствозын көп нургуны административный эп-аргаларла башкарып турганын токтодоло, бүткүл хозяйствонный расчетро көчкөни, бойы кирелтелү болуп, акчала бойы јеткилденер ээжиле иштегени, кирелтенин, баанын ла кредиттин учурын бийиктеткени ажыра экономический эп-аргаларла башкарарына көчөтөн иштер јөптөгөн.

Июнь айдагы Пленумнын жүрүмдү болгоны неде дезе, анда айдылганы албаты-калык акту сагыжыла эрчимдү иштенерине, ишти төзөп башкарарында ишкүчиле јаткандар туружарына јөмөнип јат.

Эмди бастыра ороондо эл-јоннын ончо жүрүминде демократизация башталды, башкараачы ишчилерди јуунда талдап тудары элбеди, критика ла самокритика, ачык-јарык куучын болгоны ажыра жаңыртулар өдүп јат, јаан кубулталар болуп туру.

Болуп турган жаңыртуларда партийный органдардын, албатынын депутаттарынын Советтеринин, хозяйствоны башкараачы органдардын, ведомстволордын ла министерстволордын ижи эмдиги өйдөги айалга аайынча, бүдүрип турган задачаларга келиштире өскөртө төзөлип јат.

Јаңырта төзөш јанынан Пленум тургускан программа экономиканын өзүмин баштапкы ла ортодо эдилген иш аайынча эмес, учындагы једимнен көрөрине, эл-јон керексиге-

нин јеткилдейтен, кижини ончо јанынан тең өскүретен социальный учурлу једимдерге једип аларына ууланган.

Хозяйствоны төзөп башкарарында жаңы эп-сүмеге экономиканын өзүмине буудак боло берген азыйгы ээжилер јоголтылгалакта көчүп баштаганынан улам, бүгүңги күнде эмеш күч айалга боло берди.

Эл-јоннын бастыра јүрүминде ичкери көндүгип барарга, экономикада јаан жаңыртулардан баштаар керек. Жаңыртулар эткени ажыра предприятиелер бойларынын баштаңкайыла иштеп праволорын элбедери, оларды бүткүл хозрасчетко ло акчала бойы јеткилденер ээжиле иштеер ээжиге көчүрери темдектелген.

Экономикада жаңыртулар, кубулталар дегени — пландар, амадулар, текши шүүлтелер эмес, јүрүмде эдилеп турган чокым иш болуп јат.

1987 жылда бистинг областъта беш предприятие бүткүл хозрасчетто иштеген баштапкы ченемел бар. Коллективтерде улус предприятиенин ижинин учындагы једими, јартаза: эдилген продукциянын чыңдыйы кандый болуп турганына, кирелте канча болгонына јилбиркеери тыңыган. Ишмекчилер, инженерно-технический ишчилер, башкараачылар чыгымдарды ла једимдерди чотоп, јаан да, кичинек те керекте кымакайлап чеберлеерге, јакшы эткедий аргалар табып тузаланарга кичеене бердилер.

Горно-Алтайскта бөс согор фабриканын коллективи бүткүл хозрасчетко көчөлө, кирелтени онын алдындагы јылга көрө, чик-јок көптөтти. 1987 жылдын 10 айынын туркунына предприятиенин кирелтези, 1986 жылдагызына көрө, 53 мунг салковойго көптөгөн. Жаңыс ла госбанктан алган кредит учун төлөп турганы астаганы 13 мунг салковойды чеберледи. 33 мунг салковой кирелтени продукциянын чыңдыйы учун үзеери алган. Предприятиенин экономический јилбиркедетен фондко 342 мунг салковой, материальный јилбиркедетен фондко 78 мунг салковой, социально-культурный иштер өткүрерине 181 мунг салковой, производствоны элбедер фондко 82 мунг салковой көчүрилген. Ол бу керектерге 1986 жылда көчүргенинен 204 мунг салковойго көп болды.

Экономический жаңы эп-аргаларла иштеп, ишти жаңырта төзөйлө, гардинный тюль түүр фабриканын коллективи јакшы једимге једип алды. 1987 жылдын январь-октябрь айларында предприятие продукция эдип табыштырар планды, онын алдындагы јылдын ол ок ойине көрө, 5,9 процентке көп бүдүрген, иштин арбынын 5,6 процентке өскүр-

ген. Бастыра бу једимдер фабриканын 1987 жылдагы кирелтезин көптөдөр арга берди деп сананар эди. Је јүрүмде андый болбоды. Предприятие 1986 жылда ла 1987 жылда садыжып турган организацияларга продукцияны бойынын ойинде бербегени учун 311 мунг салковой штраф төлөгөн. Иштеп алган кирелтенин 85 проценти штраф төлөөрине јүре берерде, арткан 15 проценти госбанктан алган кредитти де төлөөргө јетпеди. Экономический јилбиркедер фондко бир де салковой көчпөди.

Кийим көктөөр фабрикада керектер тын коомойтыды. Продукцияны эдип табыштырар план 94,8 процентке бүткен. 1986 жылдын ол ок ойине көрө технико-экономический көргүзүлөр бастыразы јабызаган. 270 мунг салковой кирелте јетире алылбады. Фабриканын оборотный акказы 1,3 миллион салковой болордо, 3,2 миллион салковойдын сырьезын нормадан ажыра экелип алган. Анайда предприятие жылдын учында оборотный акча јок артала, планы бүдүрип болбоды.

Јеңил промышленностьтын бистинг областьтагы предприятиелеринин ижин шиндеп көргөндө, фондтор төзөөр ээжилерди јангыртулар эдилеп турганыла колбой өскөртөри керектү. Нормативтер башка-башка, кажы ла предприятиеден бойынын. Онон улам предприятиенин кирелтезинен экономический ле материальный јилбиркедер, социально-культурный фондторго акча ас көчүрилип јат. Анайда предприятие акчала бойы јеткилденер кирелтезин бойы башбилинип тuzаланар дегени куру сөстөр болуп артат.

Хозрасчетко, бойы јеткилденер ээжиге көчкөни төзөмөл-политический, научно-технический, экономический иштерле керектү кеминде јеткилделбей јат. Оныла коштой ишти астамду ла бийик чындыйлу эдетен үзеери аргалар бедрелбей туру. Бригададан ала бүткүл фабрикага јетире иштинг учында бийик једимдер јеткилдеер хозрасчетко көчүп иштеер ордына бастыра јангыртулар кирелтени үлештиргениле токтоп туру.

Бу предприятиелердин башкараачылары, экономический службы бойынын ижин јангырта төзөбөй, азыйгы ла аайынча иштеп, јаан учурлу бу керекти кичеебей турарда ишмекчилер, бригадирлер, мастерлер, цехтердин начальниктери иште јангыртулар ла кубулталар болуп турганын ондободылар.

Көп бригадалардын ла цехтердин алынган социалистический молјуларынан хозрасчетко ло акчала бойы јеткилделетен ээжиле иштеп баштаганы билдирбейт. Бастыра иш-

чилердин экономический билгирин тыгыдар иш, көргүзүлү агитация жок.

Жаңы экономический реформаны өткүрөргө, революционный жаңыртуулар эдерге, экономиканы жаңырта төзөөргө экономический билгирди тыгыдары керектү.

Бастыра жерлерде экономиканы башкаратан жаңы системаны теренжиде үренерин, ишкүчиле жаткандардын коллективтеринде жартаарын түргөн төзөөр, производственный үредүни экономический үредүле колбоштырарын төзөөр.

Иште жаңы эп-сүмеле, жаңы технологияла иштеерин билп албаганча, башкараарын жаңырта төзөп болбос. Горно-Алтайскта кийим көктөөр фабриканын ишчилерин сурап угарда, он айдын туркунына жаңы айалгада иштейле, кандый бир кубулта болуп турганын ондободыс, ончозы азыгы бойынча арткан дешти. Куучындашкан ишмекчилердин тал-ортозы жаңы эп-сүмеле, хозрасчетло иштеерине көчкөнни керегинде укпаганыс деп айттылар.

Городто пассажирлер тартар автопредприятие 1987 жылда он ай жаңы айалгада иштейле, кирелтени, 1986 жылдын ол ок ойине көрө, 2,2 катап, 1931-чи автоколонна 1,9 катап көптөткөнни бу коллективтерде жаңы эп-аргаларла иштеери чике төзөлгөнни керелейт.

Же оныла коштой Горно-Алтайск городтын автомобилтеринин ижинде азыгы једикпес-тутактар жаңы айалгада иштеп баштаган өйгө база көчти. Пассажирлер тартар автопредприятиенин партийный организациязы ла администрациязы жаңыс ла экономикада көргүзүлөр бийик болорын кичееп, тартып турган улустын јилбилерин ундып салды. Автобустар городто коомой жүрүжип турганы керегинде комыдалдар көптөй берди.

Эмди экономиканы жаңырта төзөйтөнни иштин жаан учурлу экинчи өйи башталды. Партийный организациялардын алдында оныла коштой жаңы задачалар тура берди. Мында төзөмөл лө жартамал-политический иштин кемин кезем бийиктедери керектү.

Н. КЛИМОВ,

КПСС-тин обкомында промышленностьын, транспорттын ла албатынын тузаланар товарлардын бөлүгинин заведующийинин заместители

СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЙ ОБЩЕСТВОДО ХОЗЯЙСТВЕННЫЙ МЕХАНИЗМДИ ЈАНҒЫРТАРЫ

(Методический јакылталар)

Социалистический обществодо хозяйственный механизмди јарандыратан сурактарды лектор ло докладчик јартап баштаарда элден озо тос ајару эдетен сурактарды чокумдап алары керектү. Бу тема аайынча андый сурактар бу:

I. Социализмнинг хозяйственный механизми — социально-экономический категория болгоны.

II. Эмдиги өйдө хозяйственный механизмди јангырта төзөрининг учуры.

III. Социалистический обществонынг хозяйственный механизмин јангырта төзөп баратан баш ууламјылар.

Оны ээчиде бу теманы үренип турган улуска кандый литература керектүзин айдып берер. Бу темага мындый литератураны тузаланарга јараар:

В. И. Ленин. Совет јаннынг эмдиги задачалары (Соч. толо јуунтызы, 36 том, 151—153, 156 стр.).

В. И. Ленин. Улу баштанкай (Соч. толо јуунтызы, 39 том, 1—29 стр.).

Совет Союзтынг Коммунистический партиязынынг XXVII съездининг, КПСС-тинг Тос Комитедининг январь айдагы (1987 ј.), июнь айдагы (1987 ј.) Пленумдарынынг материалдары.

* * *

I. «Орооннынг социально-экономический өзүмин түргендери албаты-хозяйствоны башкарарын јаантайын јарандырып турарын, хозяйственный механизм быжу болорын, бүдүрип турган задачалар кубулып ла јаранып турарын керексип јат» деп, Совет Союзтынг Коммунистический партиязынынг XXVII съездинде јөптөгөн КПСС-тинг јангы Програмазында айдылган.

Хозяйственный механизм социально-экономический категория болуп, экономический литературага 70-чи јылдарда кирген. Хозяйственный механизм дегени ажыра общественный производстводо јаан кубулталар болуп, бистинг орооннынг эмдиги өйдөги өзүминде јаан учурлу социальный ла экономический керектер, төзөмөл иш өдүп турганы көргү-

зилет. «Хозяйственный механизм» деген сөс жаңы табылган эмес. Оны В. И. Ленин баштапкы катап «Совет жаңнын эмдиги задачалары» керегинде статьясында тузаланган.

Социалистический общественнын хозяйственный механизмин төзөөри керектүзүн жартап, В. И. Ленин оныла социалистический жаңыртулар эдер аргалузун жартаган. «Частын механизми чилеп сүреен чике иштеп турган бирлик хозяйственный механизм жокко темир жолдор, транспорт, жаан машиналар, предприятиелер онду иштеп болбос» деп, В. И. Ленин бичиген.

В. И. Ленин социалистический ишти төзөйтөн ээжилерди тургузарда экономиканы план аайынча башкарарына жаан учур берип, «государствонун бастыра экономиказын жүстөр миллион тоолу улус жаңыс планла иштеп турган бирлик жаан машина, хозяйственный организм эдип алары керектүзүн» айдып туратан.

Партиянын VII съездине эткен докладта В. И. Ленин социалистический иштин мындый ээжилерин тургускан:

1. Экономиканы башкарар системада государственнй планнын баштаачы учуры.

2. Пандаарында экономический эп-аргаларды тузаланары.

3. Демократический централизм.

4. Хозяйственный задачаларды бүдүрерде элден озо политический түп-шүүлте эдетени.

5. Албаты-хозяйствонун бастыра сурактарын бириктире алып башкарары.

В. И. Ленин оныла коштой хозяйственный механизмнин чокым сурактарын: пландаар ишти, хозрасчетло иштеерин, албаты-хозяйствоны төзөп башкаратанын чокымдап жартаган.

Je социалистический экономика өдүп баштаган баштапкы өйдө бу сурактарга эмдиги өйдө чилеп, жаан ажару эдилбеген.

Хозяйственный механизм социально-экономический категория бололо, социализмдеги производственный колбулар кандый болгонын, общественный производствогы план аайынча төзөйтөн эп-аргаларды көргүзип жат. Ого ишти башкаратаны, пландайтаны ла экономический жылбиркедени кирет.

Хозяйственный механизм — жаңыс ла экономический эмес, je анайда ок производственно-технический, юридический, политический колбуларды көргүзип жат. Хозяйственный механизм — элден озо общественный производствоны,

онын бөлүктөрүн план аайынча башкарып турган бастыра эп-аргаларды бириктире алганы.

Общественный производствоны башкарып турган эп-аргалар социалистический производственный колбулардын системазында экономический колбуларды көргүзип жадылар. Ого пландайтаны, нормативтер, стандарттар, жылбиркедер аргалар, баалар, кирелте, кредит ле өскө дө экономический аргалар кирип туру. Экинчи жагынан алза, бу экономический аргалар алдынан башка экономический категориялар болуп жат.

Ол ок өйдө политико-экономический жагынан алза, хозяйственный механизм-экономический закондорды тузаланган механизм.

Оныла коштой лектор эмезе докладчик хозяйственный механизм жагыс ла экономический колбуларды, олардын закондорун эмес, же анайда ок правоны, психологический науканы тузаланганын жартаар учурлу.

Хозяйственный механизм жагыс жерде турар учуры жок. Онын өзүми производительный ийделердин кеминен, производство колбулар кандый болгонынан, экономический закондор өзүмдү болгонынан, естественный, технический ле общественный наукалардын једиминен камаанду.

* * *

II. КПСС-тин XXVII съезди эмдиги өйдөги айалгаларда хозяйственный механизм жаан једимдү болорун јеткилдеер амадула оны јарандыратан политика јарлады, жагыртулар эдер программа тургускан. Жагыртулардын амадузы — совет обществоны жагыртары, албаты-хозяйствоны чек жагы научно-технический, төзөмөл-экономический кемине көдүрерин тын ла түрген өзөтөн јолго тургузары.

«Хозяйствоны башкарып турганын чек жагырта төзөөри кыйалта јоктон керектү боло берди. Эмдиги өйдө боло берген айалгада кезик керектерди јарандырганынан жаан туза болбос. Мында жагырта төзөөри, тазылынан ала өскөртөри керектү» деп, КПСС-тин XXVII съездинде айдылган. Анайда айтканы — ишти жаан једимдү ле астамду эдер, научно-технический өзүмди түргендедип, жагыртары дегени.

Бистин план тургузаачы органдарыс бүгүнги күнге јетире једип алган једимдерге јөмөнип, пландап келгени — јастыра. Предприятиенин келер жылда иштейтен планын тургузарда быјылгы жылдын планын бүдүрген кемин ала-ла, оны 5—10 процентке көптөдип тургандар.

Бир өйдө тоолор жылдын ла көптөп турганы бистинг ороныстын экономиказы түрген өзүмин көргүскени чын.

Темдектезе, 1984 жылда СССР-де промышленный производство 1950 жылда бастыра телекейде эдилгенинен көп эдип чыгарган. Нефтьти, газты, темир руданы жер алдынан казып алары, болот кайылытары, минеральный удобрения-лер, цемент, бөстөр эдери, жанынан Совет Союз США-ны, Күнбадыш Европада буржуазный ороондорды артыктаган.

Же онын кийинде экономический айалга чек өскөлөн-гөн. Кече жакшы болгоны бүгүн коомой боло берген. Көп эдилген бүгүнгү күнде једим эмес. Эмди төс учурлузы — продукциянын чындыгы жакшы, технический кеми бийик болоры, кебер-бүдүми солынып, жагырын турары. Анайда эдерге пландаарын жагыртар керек.

Једип алган једимнен пландайтаны эн јенгил эп-сүме. Онон улам коомой до, жакшы да иштеген коллективтер түнгей айалгада боло бергилейт. Јаантайын планы ажыра бүдүрип турган хозяйстволор ло предприятиелер шорлу ар-тып турат. Олорго некелтелер једимдериле кожо өзөт.

Бүгүнгү күнге јетире ишти пландап келгенинде база бир јаан једикпес — предприятиенин ижин эдилген продукция-нын текши кеми ле баазы аайынча чотоп, пландап турга-ны. Продукциянын баазы канча ла кире бийик болзо, пред-приятиенин ижи анча ок кире жакшы деп чотолып турган. Онын учун предприятиелер продукцияны эдерине чыгым-дарды астадары, јенгил баалу материалдар ла сырье туза-ланары, механизация ла автоматизация эдери, жагы техно-логия иштеери жанынан кичеенбей баргандар.

Темдектезе, Омскта бөстөр эдеечи «Восток» биригүхло-поктын ордына синтетика тuzаланып баштаган. Синтети-канын бир килограммынын баазы хлопоктын баазынан чик-јок жабыс, синтетикадан эткен бөс хлопоктон эткен бөстөн бек болордо, андый продукция обществого јарамык-тузы јарт. Же жагы сырье ло материал — синтетика тuzала-нып иштезе, предприятие јылына 5—6 миллион салковой чыгымду артар. Ненин учун дезе, тuzаланган синтетика-нын баазы хлопоктын баазынан ол кире ас. Тuzаланган сырьенин ла материалдын баазы бастыра эдилген продук-циянын баазына кирип турган учун Омсктагы биригү жыл-дык планы метрлер аайынча бүдүрзе де, эдилген продук-циянын текши баазыла бүдүрбеген деп чотолды.

Красноярскта целлюлоза ла чаазын эдеечи комбинат бир килограмм чаазын ле картон эдерине агашты ас чыгымдаар эп-сүме тапкан. Эдилген чаазыннын ла картоннын бескези

астайла, чындыйы бек боло берди. Бескези жеңил чаазынын ла картоннын баазы жабызай бергенинен улам предприятие чаазынла 1,7 миллион салковойдын, картонло — 4 миллион салковойдын продукциясын пландалганынан ас эткен деп чотолды. Онон улам предприятиенин материальный жеткилденер фонды 170 мунг салковойго астаган. Партиянын XXVII съездине андый темдектер көп айдылган.

Москвада бир предприятие электрический системаларда тuzалатан контакторлор эдип турган. Контакторды мөнгүннен эдип жат. Мөнгүнди кымакайлап, предприятие улай ла сый алып туратан. Онон мөнгүннин ордына баазы ла бескези жеңил жаңы материал тuzаланарда, сый жоголгон. Анайда обществого тuzалу керек эдилгенинен, продукциянын баазы ла текши бескези жеңиле бергенинен улам предприятиенин көргүзүлери жабызады, сый жоголды.

Анайдарда, бүгүнге жетире текши баа аайынча пландаи турарда предприятие сырьены ло материалдарды кымакайлаарына, чыгымдарды астадарына жылбиркебей барган. Иштин арбынын бийиктедери база керек боло берди.

Строительстводо бүткен иштин кемин канча кире акча чыгымдалганыла чотоп, планнан ажыра чыгымдайла, сый алып туратан. Көп учуралда объект бүтпеген, акча дезе божоп калатан.

Экономиканы өскүреринде, ишти тözöp башкарарында, пландап ла иш учун төлöp турганында жаан жедикпес-тутактардын ла жастыралардын кезиги андый. Шак бу жедикпес-тутактардан улам өзүм болбой барган, иштин ле продукциянын чындыйы жабызаган, улус жакшы иш эдерине жылбиркебей барган.

Онын учун хозяйственный механизмди чек жаңырта тözöp кыйалта жоктон керектү боло берген.

Бу суракты жартап божодоло, учында лектор экономикада жаңыртулар эдери керектү боло берген төс шылтактарды кыскарта айтса, жакшы болор. Шылтактар мындый.

Баштапкысында, бисте производство тын элбеген айалгада чындый жаанынан экономикада кубулта эдери күч керек. СССР-динг экономический ийде-чыдалы сүреен тын. Ороондо 7 миллион станок бар (США-да 3,5 миллион), телекейде бар сырьенын 30 проценти бисте. Албаты-хозяйстводо 130 миллион кижии иштейт. Жылына 165 миллион тонн болот кайылтып жадыс (США-да 119,7 миллион тонн), 550 мунг трактор (США-да 138 мунг), аш жуунадатан 118 мунг комбайн (США-да — 23 мунг) эдип чыгарадыс. Телекейде кажы ла төртинчи ученый — Совет Союзтын.

Экинчизинде, экономиканын башка-башка бөлүктөрүнүн ортодо колбуларды жарандырары, олар тең өзөрүн жеткилдеери, науканын ла техниканын өзүмин түргендедери, орооннын албаты-хозяйствозынын кебер-бүдүмин жарандырары.

Үчинчизинде, социалистический демократияны теренжидери ле элбедери, производствоны башкарарында ишкүчиле жаткандар туружарын жеткилдеери, алдынан өрө шинжүни тыгыдары.

Производственный колбулардын системазын жаңырта-ры, производительный ийделер өзүп келген кемине бүгүнгү колбулар жарабай турганын жоголторы, улустын творческий баштагкайына, тапкыр шүүлтезине телкем жол ачары.

«Совет обществонун жүрүминде жарашпай турган керектер бар. Олор көптөп келеле, орооннын экономиказын кызалангын алдына тургусты. Онын да учун жаңырта төзөөри кыйалта жоктон керектү боло берди» деп, КПСС-тин Төс Комитединин июнь айдагы (1987 ж.) Пленумында айдылган.

Онын учун бистин орооннын экономиказынын өзүминде жаңы жедимдерге жедип аларга хозяйствонун механизмди жаңырта төзөөри, жаан жаңыртулар ла кубулталар эдери керектү боло берген.

* * *

III. Научный литературада, газеттерде ле журналдарда жарлалган материалдарда «хозяйствонун механизм» деген сөстөрдү башка-башка учур берип тuzаланып жадылар.

Теоретический хозмеханизм, нормативный ла жүрүмдеги механизм бар. Теоретический хозяйствонун механизм — социалистический экономиканын научный ээжилерин бириктире алганы бололо, социализмнин экономический закондорына жөмөнгөн.

Хозяйствонун теориязы экономикага төс некелтелерди, онын амадузын ла ууламжызын чокымдап жартаганыла коммунистический партиянын экономический стратегиязынын бир бөлүгү болуп жат.

Нормативный хозяйствонун механизм — теоретический үредү, түп-шүүлте аайынча чокым задачалар тургузары. Задачалар партиянын ла башкарунын жөптөрүндө, жүзүн-башка жакаруларында, инструкцияларда тургузылат.

Жүрүмдеги хозяйствонун механизм — партиянын экономический стратегиязы аайынча нормативный механизмде тургузылган чокым задачаларды хозяйствоны пландаа-

чы ла башкарачы органдар, предприятиелер, колхозтор ло совхозтор, ишкүчиле јаткандар бүдүрип турганында колбуларды бириктире алганы.

Партиянын XXVII съезди хозяйственный механизмди јарандырып баратан мындый алты ууламјы темдектеди:

— экономиканы төс јерден башкараарын једимдү эдип алар, партиянын экономический стратегический амадуларын бүдүрерде төс јердин учурын тыгыдар, албаты-хозяйствонун бастыра бөлүктери тен өзөрин јеткилдеер. Ол ок өйдө төс јер јабыстай турган хозяйственный органдардын, биригүлердин, предприятиелердин ижине өткүре көп кирижерин токтодор;

— биригүлер ле предприятиелер алдынан бойлоры башкарынар аргаларын элбедер, учында эн бийик једимдер учун озор каруулу болорын тыгыдар. Анайда эдерге олды хозрасчетко, кирелтени көптөдөлө, акчала бойлоры јеткилденер ээжилерге көчүрер, коллективтин кирелтезинин кемин олдырдын јаан једимдү ижинен камаанду эдер;

— албаты-хозяйствонун бастыра бөлүктеринде, алдынан ала үстине јетире экономический эп-аргала башкараарына көчөр, анайда эдерге материально-технический јеткилдешти јагырта төзөөр, баалар төзөлип турган ээжилерди јарандыраар, акчала јеткилдеер, кредит берер системаны өскөртөр, керек јок чыгымдарды астадар арга табар;

— албаты-хозяйствоны башкараарын јагырта төзөөрдө өмөлөжөр, ортоктожор, специализация эдер аргаларды ајаруга алар;

— хозяйствоны бөлүктер аайынча башкараарын јербойындагы органдардын ижиле колбоштыраар, республикалардын, крайлардын ла областьтардын экономический ле социальный өзүми колбулу болорын јеткилдеер;

— албаты-хозяйствоны башкараарында демократияны бастыра аргаларла тыгыдар, анда ишкүчиле јаткандардын учурын бийиктедер, алдынан өрө шинжүни тыгыдар, хозяйственный органдардын ижи јарлу болорын јеткилдеер.

СССР-дин хозяйственный механизмин јагырта төзөөр иш андый ууламјыларла өзүп јат. Бу иш канайда өдүп турганын көргүзерге лектор КПСС-тин Төс Комитединин июнь айдагы (1987 ј.) Пленумынын материалдарын билгир тузаланар учурлу.

Хозяйственный механизмди јагыртарда төс учурлу иш — экономиканы башкараарын өскөртө төзөөри. Мында элден озо СССР-дин Госпланынын ижин өскөртөлө, оны ороонунг научно-экономический штабы эдип алатан задача тур-

гузылган. Госплан ла төс јердеги өскө дө ведомстволор келер өйдөги өзүмди пландап, орооннын экономиказы турум-кай өзөрин јеткилдеер учурлу.

Экономиканы башкарарын јангырта төзөөрдө бүдүретен анчада ла јаан учурлу керек иш-баалардын системазын чек јангыртатаны. Онызы јокко хозяйственный механизмди јангырта төзөөргө күч болор» деп, Михаил Сергеевич Горбачев КПСС-тин Төс Комитединин июнь айдагы (1987 ј.) Пленумында айткан.

Лекцияда (докладта) ороондо бүгүңги күнде баалар төзөлип турганын јартаар керек. Темдектезе, ар-бүткен јөөжөнин ле јурт хозяйствонун продукциязынын баалары өткүре јабыс, экинчи јанынан — промышленность эткен көп продукциянын баалары өткүре бийик.

Анайда баалар өрөлү-төмөндү болгоны јылына 73 миллиард салковой болуп јат. Онон улам баалар төзөлип турган системаны өскөртөр, оптовый, закупочный, розничный баалардын ла тарифтердин кемин јарандырар задача тура берди. Бу учуралда, темдектезе, аш-курсактын кезик продукталарынын садар баазы бийиктегинен ишкүчиле јаткан улус шорлу артайтанын, андый законнын проегин бастыра албаты шүүжерине ажындыра јарлайтанын аңылап темдектеери кыйалта јоктоң керектү.

Хозяйственный механизмди јарандырар программада албаты хозяйствоны материально-технический јеткилдеер системаны өскөртөри темдектелген. Мында төс учурлузы — производствонун средстволорын төс јерден алып турган фондтор аайынча үлештирерин токтодоло, оптовый садуга көчөри.

Кредитно-финансовый системаны өскөртпөгөнчө јангы хозяйственный механизм төзөп болбос. Бүгүңги финансовый система экономиканын өзүмине јөмөлтө этпей јат. «Бисте јакшы иштеп турган предприятиелердин, министерстволордын кирелтезин айрып алала, коомой иштегендеринин чыгымдарын төлөп турганы элбей берди. Анайда хозрасчет јайрадылат. Бойында аргалар бедреп тузаланардын, ишти јарандырардын ордына төс јерден болуш сураары тыгып јат» деп, КПСС-тин XXVII съездинин материалдарында айдылган.

В. Д. ШАРАБУРА,

экономический наукалардын кандидады, Горно-Алтайскта пединституттын доценти

КЕЛЕР ӨЙ ЖААР АЛТАМ

Кижиликтин жүрүминде бойынын изин арттырып, база бир жыл — 1987 жыл өдө берди. Өткөн жылда жаан учурлу керектер көп болды. Олордын ортодо энг ле ајарулу, энг жаан учурлузы — Улу Октябрьский социалистический революциянын 70-чи жылдыгын байрамдаганы. Бу байрам шак ла Октябрь, шак ла социализм јер үстинде јуртаган албатыларга келер өйдөги ырысту ла амыр-энчү жүрүмге баратан јол ачканын база катап көргүскен.

Эмди жаңы жыл башталарда улус эртенги күн керегинде сананып, бойынын амадаганы бүдетенин Совет Төрөлинин, социализмнин једимдериле, олордын ийде-чыдалы там тын-ыйтаныла, телекейде тоомјызы бийиктейтениле, јер-телекейде термоядернй јуу-чак башталар јеткер јоголорыла, амыр-энчү тынгыырыла колбоштырып турулар.

Өткөн жылдын учунда јер үстинин ончо улузын сүүндирген амыр-энчү ле јеткер јок болорына ижендирген сүреен жаан учурлу керек болды — СССР-динг ле США-нын энг бийик башчы ишчилери Вашингтондо туштажала, орто ыраагына ла јуугына учатан ракеттерди јоголторы керегинде Договорго кол салдылар. Ядерный јуу-јепсел јок жүрүм учун тартыжуда баштапкы жаан једимге једип алган. Договорго кол салганын телекейдинг эл-јоны тынг јарадып уткыды. Вашингтондогы туштажуда табылган аргаларды жүрүмде тузаланганы жаңы жаан једимдерге экелерине, 1988 жыл айас ла амыр-энчү болорына албатылар ижене бердилер.

Баштапкы алтам эдилген. Онын учуры сүреен жаан. Ол амыр-энчү келер өй жаар, ядерный јуу-јепсел јок жүрүмге баратан, кижининг жүрүм жүрер правозын јеткилдейтен јолдо эдилген баштапкы алтам болуп јат. Кижиликтинг өткөн јолын бичиген историяда 1987 жылдын 8-чи декабрь ал-камык улусты кырып өлтүретен жаан јеткерлү ядерный јуу-јепселдерди јоголтып баштаган күн болуп алтын буква-ларла бичилди.

Исторический учурлу бу керекти бастыра планета сүреен тынг јарадып уткыган деп айтса, јастыра болбос.

Ядерный јуу-јепселдерди јоголторы керегинде баштапкы договорго кол салынганына бис, совет улус, анчада ла

тын сүүнип ле оморкоп јадыс. Ненинг учун дезе, Советтер орооны бастыра жүрүминде амыр-энчү учун тартыжып келген.

Јетен жыл мынанг кайра Россияда төзөлгөн Советтер Республикасы жарлаган баштапкы закон Амыр-энчү керегинде Декрет болгон. «Бис амыр-энчүни јеткилдеерге болуп бастыра аргаларысты тuzаланарыс деп, крестьяндарга ла ишмекчилерге айдып турус. Бис амыр-энчүни кыйалта јоктон јеткилдеерис» деп, Улу Октябрьдын јенүзининг кийнинде удабай Владимир Ильич Ленин айткан. Совет Союзтын Коммунистический партиясы башчынын бу јакарузыла оног бери башкарынып келди.

КПСС-тин XVII съезди телекейде јеткер јок болорын јеткилдейтен иштердинг элбек программазын јөптөгөн. Партия ла Совет башкару бу программада темдектелген иштерди жүрүмде бүдүрип, ядерный јуу-чак башталар јеткерди јоголторы јаынанг элбек иштер бүдүрип баштаган. Чокым ууламјыла эрчимдү өткүрип бу иш јакшы једимдерге экелген. Ол једимдердинг јаан учурлузы — совет албатыга, социализмнинг карындаштык ороондорынынг ишкүчиле јаткандарына амыр-энчү иштенер ле жүрүм жүрер айалга јеткилделгени.

Ядерный јуу-јепселдер көптөгөн, наука ла техника тынгыган эмдиги өйдө жагы түп шүүлте эдерине, политиканы жагырта төзөөрине бистинг партия кычырып турганына телекей јаан ајару эткен. Онын да учун бүгүнгү күнде орто ырада ла јуугына учатан ракетно-ядерный јуу-јепселдерди јоголторы керегинде Договорго кол салганын көп ороондордо башкараачы политический ишчилер керсү сагыш ла жагы түп шүүлте јенгени деп айдып турулар.

1985 жылда улу јаан эки орооннынг эн бийик башчы ишчилери Женевада туштажарда јуу-јепселдерди көптөдөрин токтодорыла колбулу јаан учурлу сурактар аайынча јөптөжип болбогондор. Оног 1986 жылда Исландиянынг төс городында — Рейкьявикте кезик ядерный јуу-јепселдерди чек јоголтор, кезигин астадар аргалар табылган. Је Рейкьявикте кандый бир чокым јөптөжү эдилбеген де болзо, ядерный јуу-јепселдерди јоголтотон аргалар табылган, јол темдектелген.

Женеванын ла Рейкьявиктинг кийнинде Вашингтондо 1987 жылда 7—10 декабрьда өткөн туштажуга јетире көп иш эдерге, јолдо јуулган буудактарды арчыырга келишкен.

Женевадагы туштажунынг учуры неде дезе — анда СССР-да, США-да ядерный јуу-јепселдериле бой-бойын ар-

тыктаарга амадабай турганы, ядерный жууда јенген ороон јок болор, ондый жууны качан да баштаарга јарабас деп јарлалганы. Рейкьявикте дезе ядерный жуу-јепселдерди астадар ла јоголтор ишти јангырта тӱзӱп ӱткӱретен аргалар табылган. Анайда орто ырада учатан ла жуугына учатан ракеттерди јоголторы керегинде Договорды чокым белетейле, ого кол салатан, анайда ок ядерный жуу-јепселдерди астадарыла колбулу ӱскӱ дӱ сурактарды чокым шӱӱжетен арга ачылган.

1987 јылда 7—10 декабрьда КПСС-тин Тӱс Комитединин Генеральный качызы нӱкӱр М. С. Горбачев ло США-нын президенти Рейган Вашингтондо тушташканыла ядерный жуу-јепселдерди астадар чокым иш башталды. Ого јетире кол салылган договорлордын бирӱзинде де ядерный жуу-јепселдерди јоголторы керегинде айдылбаган, оларды јангыс ла кӱптӱтпӱйтӱни керегинде айдылып туратан.

Эмди дезе, Вашингтондо кол салган Договор аайынча СССР-дин орто ырада учатан 826 ракетазын, США-нын андый 689 ракетазын јоголтор. Совет Союзтын бу ракеттери јангыс ла бойынын јеринде тургузылган болзо, США-нын ракеттери Американын наји ороондорынын — ФРГ-нин, Великобританиянын, Италиянын, Бельгиянын, Голландиянын јеринде тургузылган. Олор ончозы јоголтылып јат.

Ол ок ӱйдӱ Совет Союзтын жуугына учатан 926 ракеди, США-нын андый ок 170 ракеди јоголтылар, Чехословакиянын ла ГДР-дин јеринде тургузылган бистин ракеттер ол тоого база кирип јат.

Ракеттерле кожо ядерный окторын (снарядтарын) ол тоодо Кӱнбадыш Германиянын «Першинг-1А» ракеттерине тургузатан ядерный окторын јоголтор.

Орто ырада учатан ракеттерди ӱч јылдын, жуугына учатан ракеттерди бӱдӱн-јарым јылдын туркунына јоголторы темдектелген. Бу ӱйдин ле онын кийнинде он јылдын туркунына Договордо айдылганы чике бӱдӱп турганы шинжӱде болор.

Договорды кол саларына белетеген ӱйдӱ сӱреен кӱп иш бӱдӱргени, эки јангы тең ӱмӱлӱшкӱни ядерный жуу-јепселдерди мынан ары астадып баратан, јеткер јок болорын јеткилдейтен јолдо оног кӱп лӱ кӱч иштерди јенӱлӱ бӱдӱрерине ижендирет.

Орто ырада ла жуугына учатан ракеттерди јоголторы керегинде Договорго кол саларга КПСС-тин Тӱс Комитединин Генеральный качызы М. С. Горбачев Вашингтонго барганына, США-нын президенти Р. Рейганла куучындашка-

нына, конгресстин башкараачыларыла, бизнесмендерле, Американын газеттеринин, телекомпанияларынын, издательдериле тушташканына бастыра телекей жаан ајару эткен. Көп политический ширтеечилер, госуларстволордын башкараачы ишчилери бу јорыкка ла Вашингтондо өткөн туштажуларга исторический учур бердилер.

Баштапкы Договорго кол салылганы, СССР-дин ле США-нын башкараачылары өскө дө сурактарды теренжиде шүүшкени Совет Союзтын ла Американын Бириктирген Штаттарынын ортодо колбуларды элбедерине, телекейде айалганы јымжадарына јөмөлтө эдер.

М. С. Горбачев ло Р. Рейган Вашингтондогы туштажуда табару эдетен стратегический јуу-јепселдер керегинде суракты ончо јанынан теренжиде шүүжеле, андый јуу-јепселдерди ракеталардан коруланары аайынча Договорды кыйа баспастан бүдүрер ээжиле башкарынып, бежен процентке јетире астадары керегинде Договорго кол салары керегинде куучындажып алганы анчада ла жаан учурлу. Химический јуу-јепселдерди јоголторы черүлерди ле тегин јуу-јепселдерди астадары керегинде ле өскө дө жаан учурлу телекейлик керектер аайынча куучын болгон.

Вашингтондо өткөн туштажуда Афганистанла, Кампучияла, Јуук Күнчыгышла колбулу сурактарды, Персид бундагы, Африканын түштүгинде, Төс Америкадагы айалганы, Ираннын ла Ирактын ортодо јууны токтодор аргаларды шүүшкен. Бу сурактардын көбизи аайынча СССР-дин ле США-нын шүүлтелери эки башка да болгон болзо, олардын аайына чыгарга мынан ары куучындажар деп јөптөшкөн.

Вашингтондогы туштажунын итогторын телекейде госуларстволордын көп нургунында јараткан. Оларды элден озо бистинг эн јуук најыларыс ла союзниктерис — социалистический најылыктын ороондорында јараткан.

Варшавадагы Договордо турушкан госуларстволордын эн бийик башчы ишчилери 1987 јылда 11 декабрьда Берлинде туштажала, Совет Союзтын турумкай ла эрчимдү ижинин шылтуунда ядерный јуу-јепселдерди астадар иште баштапкы жаан једимге једип алганы учун нөкөр Михаил Сергеевич Горбачевко быян айттылар. Орто ырада ла јуугына учатан ракеттерди јоголторы керегинде Договорго кол салганы — Варшавадагы Договордо турушкан госуларстволор амыр-энчү политика өткүрип турганын керелегени, социалистический ороондордын баштапкайы јүрүмде бүдүп турганы деп айдылды.

Jaан jеткерлү ракеттерди jоголторы керегинде Договорго учурлалган статьяларда гран ары jанында газеттер бүгүңги күндеги телекейлик политикада Европаның учурын анылап темдектегилейт. Бүгүңги күнде ядерный жуу-jepселдерди jоголтып баштаганынан улам ороондор ортодо колбуларда жаңы ой башталарда Европаның учуры там тыңыды. Телекейдин жүрүминде жаан учурлу дегедий сурактардын кажызын да Европа jокко бүдүрип болбос. Оны КПСС-тин Төс Комитединин Генеральный качызы нөкөр Горбачев Михаил Сергеевич Америка jaар барып жадала, jолой Лондондо түжүп, Великобританияның премьер-министрине Тэтчерле туштажып, куучындажарда темдектеген. Оныла колбой гран ары jанында газеттер континенттин политический партияларының ла общественный организацияларының чыгартулу улузы жуулала, Европада jеткер jок болорының сурактарын шүүжери керегинде Францияның коммунисттеринин 1987 жылда ноябрь айда өткөн съездинде КПСС-тин делегация эткен шүүлтени jарадып турулар.

Ядерный жуу-jepселдерди астадып ла jоголтып баратан jол jенгил эмес. Je партия тургускан бу улу амадуга jedип алар арга барына бис бүдүп жадыс, оны жууктадары учун турумкай тартыжарыс.

Оныла коштой империализмнин калжу ийделери, жуу-jepсел эдеечи биригүлердин ээлери жууга белетенер амадуларынан мойноор күүни jок болгонын аjаруда тудары керектү. США-ның президенти Рональд Рейган Вашингтондогы туштажу өткөн кийнинде национальный радио ажыра Американың албатызына айткан куучынында орто ырада ла жуугына учатан ракеттерди jоголторы керегинде СССР-дин ле США-ның ортодо Договорго кол салылганы исторический учурлу баштапкы алтам болуп jat деди. Кол салган кийнинде эдетен экинчи алтам — сенатта jөптөп жарлайтаны. Сенаторлор Конституцияның алдына бойлорының чертенгенин бүдүрип, Договорды jөптөөрине бүдүп турум деп Рейган айтты.

«Эки ороонның эн бийик башчыларының Вашингтондогы туштажузында СССР-дин ле США-ның стратегический жуу-jepселдерин бежен процентке астадары керегинде куучындажып алганыс. Ол керегинде Договорго кол салылганы база бир jaан учурлу исторический jedим болор эди» — деп, США-ның администрациязының башчызы айтты.

Je США-ның президенти ол ок өйдө оның администра-

циязы стратегический жуу-јепселдерди астадарын «коруланатан стратегический баштанкайла» («Јылдыстар ортодо жуулажарына» белетенетен программала) колбобой јат, бу программадан США качан да мойнобос деди. «СОИ јанынан бистинг өткүрип турган политика чокым ла јарт: бис научный шинжү өткүрерис, системаны ченеп көрөрис, белен болгон тушта космоско чыгарарыс» — деп, президент айтты.

НАТО-нын кышкы сессиясында Американын ракеттерин јоголткон согында Күнбадыш Европанын коруланатан системазын олардын ордына неле јеткилдейтенин шүүштилелер. Ракеттердин ордына канатту ракеттерлү бомбардировщиктерди, ядерный бомбаларлу самолетторды көптөдөр шүүлте эдилди. Бельгияда канатту ракеттер тургузылган јерде «Ф-16» истребитель-бомбардировщиктерди тургузары, НАТО-го Американын ядерный окторлу ракеттерле јепселген суу алдыла јүрер керептерин берери темдектелди.

Телекейде амыр-энчү керегинде куучын көптөй берди. Анда эл-јоннын элбек калыгы туружып јат. Је жуучыл-промышленный комплекстинг ээлери, жууга белетенер, жуу-јепселди көптөдөр күүндү реакционерлер бойынын быјар амадуларын туура таштаар күүндери јок. Онын учун амыр-энчүге күүнзеген калык сергелен болоры керектү.

2. Јангыртулардын јолыла

Телекейде амыр-энчү ле ичкери өзүм учун тартыжунын бажында телекейлик социализм туруп јат. Бу система там ла тыгып, өзүп јаранып туру. Бүгүнгү күнде телекейде эдилеп турган промышленный продукциянын төртөн проценти социалистический госуларстволорго келижет, эмезе одус беш јыл мынан кайра болгонынан эки јарым катап көп. Социализмнин ороондорынын индустриязы эдип турган продукция тынг өзүмдү капиталистический госуларстволордын промышленнозы эткен продукциязынын јетен беш проценти боло берди.

Экономиканын өзүми, коруланар арга-чыдалы тынганы, политический ле культурный строительстводо сүреен јаан једимдер социализмди јер үстиндеги цивилизациянын сүреен тынг моральный ла материальный ийдези этти. Бүгүн онын јолыла кижиликтинг үчинчи үлүзи барып јат.

Је оныла коштой бүгүнгү ле келер өйдөги јүрүм социализмнин карындаштык ороондорынын алдына јангы јаан задачалар тургузала, бойында бар арга-чыдалды толо ас-

тамду тузаланарын, науканын ла техниканын ичкери өзүмин кезем түргендедерин некеп туру. Шак ла ол тушта социалистический најылык амыр-энчүни ле албатыларга јеткер јок болорын јеткилдееринде бойынын баштаачы учурин бүдүрип турар.

Карындаштык ороондордо башкараачы марксистско-ленинский партиялардын бешјылдык башталарда өткөн съездтеринде олардын экономиказын тыгыда өзөтөн јолго тургузатан, иштин дисциплиназын тыгыдатан, продукциянын чындыйын јарандыратан, науканын ла техниканын өзүминде јаңы једимдерди албатынын хозјайствозында түрген тузаланатан задачалар тургузылган. Бешјылдыктын баштапкы эки јылынын туркунына социалистический најылыктын госуларстволорында өзүмге буудак боло берген немелерди табып јоголткон, хозјайствонный механизмди јарандыраары, ишти төзөөрин, экономиканы башкараарын јаңырта төзөөри јанынан элбек иш бүтти.

Социализмнин најылык ороондорында керектер јаранарына бистин ороондо башталган јаңыртулар јаан јөмөлтө эткен. Орооннын бойындагы керектерди ле тыш јанындагы политиканы јаңырта төзөп өткүргени, политический јаңы түп шүүлтелер эдип турганы социализмди тыгыдатаанын, карындаштык госуларстволор өмөликтерин элбедерине ле теренжидерине тузалу болотонун, политический, экономический, культурный, научно-технический колбуларды јарандыраарын јаңы јүрүм учун кожо тартыжаачы бистин најыларыс јакшы ондоп јадылар.

Ядерный окторлу эки класс ракеттерди јоголторы керегинде Договорды белетеер сүреен күч ишти шак ла социализмнин ороондоры өмөлөшкөн шылтуунда бүдүрген. Ядерный јуу-јепселдерди астадары ла јоголторы учун социалистический госуларстволор калганчы эки-үч јылда сүреен тын тартышкан, ол јанынан чокым шүүлтелер эдип, бүткүл программалар тургузып јарладылар. Түндүк Европада, Балкандарда ядерный јуу-јепселдер јок зоналар јарлаары, Төс Европада ядерный јуу-јепсел јок өткүш (коридор) эдери керегинде шүүлтелерди социализмнин ороондоры берген.

Нөкөр М. С. Горбачев баштаган совет делегация Вашингтондо США-нын президентиле, өскө дө башкараачыларыла туштажып куучындажарда бойынын најыларынан ла союзниктериненг — социализмнин најылык ороондорынын башчыларынан алган мандатла башкарылган. Онын учун једип алган једимдер — социалистический госуларство-

лордын тыш жанындагы политиказынын текши једими болуп јат.

Эмди Совет Союз, социалистический госуларстволор Вашингтондо кол салган баштапкы Договорды ээчиде ядерный јуу-јепселдерди јоголтор, јуу-чак башталар јеткерди астадар, телекейде айалганы јымжадар јолдо јангы јөптө-жүлер ле договорлор болорына бастыра аргаларды тузаланар.

Телекейдин жүрүминде болуп турган јангыртулар, айалга јымжап баштаганы карындаштык ороондордо социализмди јангыртар ла јарандылар иш көндүккен өйгө учураганы тегин эмес. Ороондордын ичбойындагы жүрүминде башталган јангыртулар тыш жанындагы политиканы јангы түп шүүлте эткени ажыра өткүрип турганыла көнү колбулу болуп јат. Бистин ороондорыстын социально-экономический өзүмин түргендеткени, демократияны элбеткени, критиканы ла самокритиканы тынгытканы социализмди јангыртар ла тынгыдар.

Политикада, экономикада, культурада, общественонун бастыра жүрүминде јангыртулар эдер, социализмди тынгыдар, капитализмнен артыкту болгон онын аргаларын канча ла кире толо тuzаланар јолго бастыра карындаштык ороондор туруп алдылар. Бис јангыртулар эдер бойыстын пландарысты өскө ороондорго жүктебей јадыс. Кажы ла ороондо бойынын айалгазы аайынча аңылу амадулары бар. Олор бойынын задачаларын бүдүрерине јарамыкту аргалар бар. Социализмнин карындаштык ороондору кажызы ла социально-экономический јангыртуларын акту бойлорынын эп-аргаларыла бүдүрип, демократияны элбедип, жүрүмди јарандырып турулар.

Ол ок өйдө социализмнин најылык ороондорында текши амадулар, бүдүретен текши задачалар бар. Кажы ла башкараачы партия ла карындаштык ороон јангыс ла акту бойынын эмес, је анайда ок текши јилбилер керегинде кичеенбезе, бастыра најылыкта јенүлер болбос.

Социализмнин најылык ороондору башкарынган интернациональный ээжи — бастыра керектерде өмөлөжөри, јөптөжөри, бой-бойына болужары, бой-бойынаг үренери, ченемел алыжары.

Эмдиги өйдө карындаштык ороондордын ишкүчиле јаткандарынын төс ајарузында СЭВ-тин 43-чи сессиязынын јөптөрин жүрүмде бүдүрип, бой-бойынын ортодо экономикада колбуларды ла өмөлөжөрин јангырта төзөөр задача туруп јат. Өмөлөжөрин теренжидери, ортоктожып иштее-

ри тыгып баштады. СЭВ-тинг члендери ороондор науканы ла техниканы тыгыда өскүргени ажыра производство жаан једимдерлү болорын јеткилдеер иштердинг 2000-чы жылга јетире тургузылган Програма бүдүп туру.

Быјылгы жылда карындаштык ороондордо бойындагы айалга јарамыкту эмес, телекейлик рынокто керектер коомойтыган да болзо, СЭВ-тинг члендери ороондордынг өзүми үзүктелбеди. Өткөн жылда ГДР, Болгария, Чехословакия, Польша, Румыния, Монголия ла өскө дө ороондор јакшы једимдерге једип алдылар.

Өткөн жылдагы политиканынг эткен иштинг итогторын шүүп көрөрдө, бис једимдерле коштой једикпес-тутактарды темдектеп, олардынг шылтактарын коскорып јадыс. Алдынанг бери јанжыкканы аайынча јангы жыл келер алдында карындаштык ороондордо башкараачы партиялардынг Төс Комитеттерининг Пленумдары ла албатынынг јангынынг эн бийик органдарынынг сессиялары өтти. Олор өткөн жылдагы пландар бүткенин шүүжеле, јангы жылга задачалар темдектедилер.

Н. ТОДОШЕВ

ИСТОРИКО-РЕВОЛЮЦИОННЫЙ ПАМЯТНИКТЕРДИГ УЧУРЫ

Ишкүчиле јаткандарды совет патриотизмге ле интернационализмге үредип тазыктырарында памятниктердин учуры сүреен јаан. Оныла колбой бойыстынг јуртыстынг, районыстынг ла областьтынг ишкүчиле јаткандары революцияда турушканы, Совет јанг учун јуулашканы керегинде бис нени билерис деп сурак тургузалы. Историко-революционный памятниктер улусты, анчада ла балдарды, јаш-өскүримди коммунистический күүн-тапту эдип үредип тазыктыратан иште канайда тuzаланылып јат? Јиит үйе улус өткөн өйдөги керектерди ада-энези куучындаганынан, учебниктерден билер. Ол јеткил эмес.

КПСС-тинг XXVII съездининг ле партиянынг Төс Комитедининг онынг кийинде өткөн Пленумдарынынг јөптөринде патриотизмге ле интернационализмге тазыктырар ишти тынгыдары јанынан јангы задачалар тургузылган. Бу задачаларды бүдүрерде партийный, советский ле общественный организациялар историко-революционный памятниктерди тuzаланары керектү.

Туулу Алтайдынг јүрүминде үргүлјиге ундылбайтан революционный ла јуучыл керектер көп болгон. 1905—1907 жылдарда Россияда элбеген революционный тартыжу бистинг јерге база таркаган. Ишкүчиле јаткан крестьяндардын каан јангынынг ла јербойындагы бийлердинг базынчыгына удурлашкан түймеени Улалуда (эмдиги Горно-Алтайскта), Ондойдо, Кан-Оозында ла өскө дө јурттарда көдүрилген.

Баштапкы телекейлик јуунынг жылдарында алтай улус каан јангынынг империалист политиказын јаратпай, национальный јайымданар тартыжуны тынгыткан. Андый түймеендер 1916 жылда Оймондо, Кан-Чараста, Урсул ичинде, Чуйда элбеген. Классовый тартыжу, јайымданары учун революционный түймеендер Октябрьский революциянынг јенүзиле, Совет јанг турганыла токтоды.

Совет јангы тургузары ла корып алары учун калапту тартыжу Туулу Алтайда 1917 жылда декабрь айдаг ала 1922 жылдынг күске јетире өткөн. Бу тартыжуда јаан учурлу мындый керектер бар болды.

1918 жылда — Туулу Алтайда баштапкы Советтер тө-

зөлөлө иштеп баштаган. Большевиктер — Василий Иванович Плетнев ло Петр Федорович Сухов башкарган кызылгвардеецтердин отрядтары ак чехтерге ле контрреволюцияга удурлаштыра јуулашкан. Онон Озеро-Куреево јуртта акгвардеецтердин јангына удурлаштыра түймеен көдүрилген.

1919 жылда — Колчактын јангына удурлашкан тын тартыжу башталган, партизандардын отрядтары төзөлип, дивизия болуп биригеле, өштүлерле јуулажа берген.

1920 жылда Кызыл Черү јербойындагы партизандардын болужыла Туулу Алтайды Колчактын черүлеринен јайымдаган. Апрель айда Туулу Алтайда гражданский јуу божогон.

1921—1922 жылдарда — ЧОН-нын отрядтары Туулу Алтайда кулактардын ла байлардын бандаларын јоголтон.

Туулу Алтайда Совет јанг учун тартыжу интернациональный болгонын агылап темдектеер керек. Анда орус тарла кожо алтай улус, шорлор, татарлар ла өскө дө нациялу улус турушкан. Кызылгвардеецтердин, партизандардын, Кызыл черүчилердин командирлери орус большевиктер — Иван Долгих, Алексей Федорович Угровицкий, Петр Дмитриевич Кокорин, Филипп Изосимович Усольцев, белорус — Иван Яковлевич Третьяк, латыш — Ян Петрович Гайлит болгондор.

Туулу Алтайда Совет јанг учун тартыжуда, гражданский јууда ачимчылу королто көп болгонын качан да ундыырга јарабас. Чуйдын трагында областьтын өскө дө јан јолдорында турган јурттарда, боочыларда ла капчалдарда өштүлерле калапту јуулар болгон, көп кан төгүлген, Совет јанг учун, келер өйдө ырысту јүрүм учун бойынын тынын да кысканбай јыгылган улустын сөөгин јууган јерлерде памятниктер тургузылган.

Бистин областьта баштапкы коммуналарга, колхозтор төзөгөн активисттерге, пограничник-чекисттерге ле өскө дө патриотторго, культуранын ишчилерине тургускан памятниктер бар.

Ада-Төрөл учун Улу јуунын кийнинде фашисттерле јуулажып, бойынын јүрүмин берген јуучылдарга көп кереестер јазалган. Областьтын төс јеринде — Горно-Алтайск городто ло Иня јуртта Владимир Ильич Ленинге памятниктер бар.

Бастыра ол историко-революционный памятниктер совет улуска агару ла кереес болуп јадылар. Олорды корый-

таны — Совет госу­дарствонун кыйалта жоктон бүдүретен кереги деп, СССР-дин Конституциясында аңылу статьясында айдылган.

Андый да болзо, памятниктерди кичеебей турган учуралдар ас эмес. Бир өйдө Горно-Алтайск городтогы паркта В. И. Ленинге памятник тургузылган болгон. Алтанынчы жылда анда «Чанкыр Алтай» деп кинотеатр тударда, памятникти жайладала, кичееп көрбөй таштап салгандар. Гардинный тюль түүр фабриканын ол өйдөги директору Иван Афанасьевич Грачевтин жакарузыла ишмекчилер памятникти орныктырып жазайла, фабриканын эжигинде тургузып салгандар.

Одузынчы жылдардын экинчи жарымында областьтын төс городындагы площадьтын жанында скверде ат-нерелү революционер, партиянын жарлу башчы ишчизи болгон Сергей Миронович Кировтын памятниги тургузылган. Онон беженинчи жылдарда площадьты Лениннин адыла адайла, анда улу башчынын памятнигин тургузарда, Кировтын памятнигин площадьтан ыраак жок, Коммунистический проспектин ле Кировтын адыла адалган оромнын белтиринде апарып тургускандар. Анайда эткени жолду болгон. Же онон бу памятник не жок болуп жоголды. Оны кемнин жакарузыла ненин учун кодоргонын билер кичи жок.

Туулу Алтай — көп тоолу туристтер жүрүжетен жер боло берди. Жылдын ла бого ондор мунг тоолу улус жараш жерлер көрүп, амыранарга келгилейт. Олордын тоозында гран ары жанынан келип турган улус көп. Биске совет туризмнин идейный жанын ундыырга жарабас.

Оныла колбой көп тоолу памятниктердин ле кереестердин тыш кебери коомой болгонын темдектеер керек. Олор ончозы бой-бойына бүдүштеш, жараштыра, кееркеде чүм-делбеген. Удурумга тургузылган немедий. Андый памятниктерди балдардын ортодо таскамал иш өткүрерде тузаланар арга жок, туристтерге көргүзерге уйатту. Ол керегинде туристтер бойлоры, элден озо лекторлор ло пропагандисттер, үредүчилер, ученый краеведтер айдыжат.

Бир катап мен отпуск алала, турист болуп, Түндүк Кавказта Осетияда болгом. Анда туристтерди Кавказтын жараш жерлериле, исторический кереес памятниктериле сүреен билгир таныштырып жадылар. Фашист олжочыларла от-калапту жуу-согуштарда Төрөли учун бойынын жүрүмин берген улуска тургузылган кереес жазалдар мени кайкаткан.

Темдектезе, јаан јолдын јанында турган аулдын јака-зында кайа таш туруп јат. Кайанын төзинде кородоп калган үй кижининг таш кебери, кайанын бажында учуп барып јаткан јети турна. Угар болзо, ол жүрүмде болгон керекке учурлап, гранит таштан јазаган кереес эмтир. Бу аулда јуртаган бир эненин јети уулы фронтко атанала, бирүзи де јанбайтыр. Олор ончозы Ада-Төрөли учун јууда өлүп корогон. Мен оны көрүп тура, Дагестаннын јарлу үлгерчизи Расул Гамзатовтын сөстөрине «Турналар» деп кожон сагыжымга кирди. Анда мындый сөстөр бар:

Калапту јууга барала,
Айлына јанбаган солдаттар,
Јер јастаып өлбөгөн,
Ак турналар боло берген...

Анайда энени кородоткон чокым түбек аайынча бу кереес памятник јазалган. Оны көргөн кижининг жүреги ширт эдер, терең сагыш алынып, нени ле сананып артар. Андый памятник идеологический јанынан улуска тын салтарын јетирер.

Осетияда көргөн база бир памятникти мен бастыра жүрүмимде ундыбазым. Бир јаан јурт башталган јерде Ада-Төрөл учун Улу јууда өлгөн улуска учурлаган кереес јазал эдилген. Онын алды јанында бажын салактадып алган ээрлү боро ат туруп јат. Көргөн кижии баштап тарый бойынын јууда корогон јерлештерин эске алынарга кырдан келген кижии адынан түжүп алыптыр деп сананар. Је аттын ээзи көрүнбейт. Кереес памятникке јууктап келеле көрөр болзо, үргүлјиге тургузылган темирбетон ат эмтир.

Оны көрөлө мен, Ада-Төрөл учун Улу јууда эрчимдү турушкан кижии, бистинг јерде ненин учун андый кайкалду памятниктер јок, ненин учун областьта бар скульпторлор ло јурукчылар историко-революционный памятниктер јазаарында турушпай јат деп санандым.

Јаан учурлу бу иш аайынча облисполкомнын культу-ра бөлүгинде художественный совет, јербойындагы Советтердин исполкомдоры, хозяйстволордын башкараачылары нени сананып јадылар? Бистинг областьта Совет јанг учун жүрүмин берген, колхозтор төзөп тынгыдарында, баштапкы бешјылдыктарда ат-нерелү иштенген улус, алтай скульптуранын ла литературанын јарлу ишчилери көп болгон. Олордын ат-нерезин ненин учун памятниктер ле эземдер ажыра кереестеп арттырбас? Эң артык памятник эдерине конкурс јарлаарга јараар.

Бистинг областьта бар кезик памятниктерди интернациональный ла патриотический тазыктырар иште өскө шылтактан улам тузаланарга жарабас. Темдек эдип, ады жок дейтен памятниктерди алалы. Олордын кезигин орныктырып жазап турала, чек үрөп салгандар.

Көксуу-Оозы журттын төс площадинде көп жылдардын туркунына партиянын агаштан эткен скульптуразы туратан. Оны одузынчы жылдарда Улу Октябрьдын жирме жылдыгына учурлай эдип тургускан. Ада-Төрөл учун Улу жуунун кийнинде областьтын краеведческий музейи бу керес памятникти корып аларга турус деп, тургузылган жеринен кодороло, тартып экелип алган. Бир катап музейге келеле көрзөм, партизаннын скульптуразы тургузылган жеринде жок.

Бу залда турган партизаннын скульптуразы кайда барды — деп, музейдин ишчилеринен сурадым.

— Скульптураны Совет Союзтын Геройы И. Шуклиннин адыла адалган 6-чы номерлү школго бергенис — деп айттылар.

— Ненин учун?..

— Эдилгени коомой, музейде турар учуры ас деп жөптөжөлө, акт аайынча списать эткенис — дешти.

Скульптураны бедреп, алтынчы школго бардым. Анда база жок. Школдын директоры скульптураны алала, чыгара чачып ийиптир. Техничка оны томырала печкеде одырып салган. Көп катап будуктаган, какшап калган мөш сүүрен жакшы күйетен эмтир деп куучындап отуры.

Горно-Алтайск городтын төс жеринде Культуранын туразынын жанында Совет жан учун тартыжуда өлгөн улустын сөөгин жууган жерде ол улустын адын бичиген агаш памятник туратан. Агаш памятниктин ордына гранит тагты жандап эткен памятникти тургузарда өлгөн патриоттордын ады-жолун бичигени жылыйып калды. Памятник ады жокко туруп жат.

Андый ок керек Кош-Агашта болды. Анда кызыл партизандардын, Кызыл черүчилердин, ЧОН-нын отрядтарында турушкан улустын, ол тоодо К. Н. Байкаловтын атнерелү отрядынын жуучылы Степан Емельянович Ялбачевтин сөөгин жууган жерде улустын ады-жолун адап бичиген агаш памятник тургузылган. Эмди анда база ады жок бетон памятник туруп жат.

Бистинг областьта городтордо ло журттарда баштапкы Советтер, кызылгвардеецтердин, партизандардын штабтары иштеген туралар бар. Олордо керес досколор жокко жу-

ук. Ондойдо партизандардын ат-нерелү командири бололо, Сымылтыда актарла жуулажып өлгөн Филипп Изосимович Усольцев, Турачакта Тондошка журтта Усольцевтин отрядынын кайучылы Михаил Андреевич Чернецв журтаган турада кереес доско кадаганы жаан учурлу болор. Кан-Оозы райондо Чаргы-Оозы журтта эмди балдардын садынын туразында революционный иш өткүргени учун бурулап, семинарист Сергей Степанович Борисовты 1907 жылда 12 августта каан жаңы арестовать эткен. Согында С. С. Борисов МНРП-нин Төс Комитединде Коминтерннин исполкомынын чыгартулу кижизи, СССР-дин ороондорло керектердин Наркомадында ла СССР-дин коруланарынын наркомында каруулу иште болгон. Шак ол туранын стенезинде кадаган кереес доскодо ол кижини адап бичип саларга жараар. Көксуу-Оозы райондо Абай журтта озогы жаан тура туруп јат. Шак бу турада 1919 жылда Туулу Алтайда партизандардын командирлери жуулала, I-кы Горно-Алтайский партизанский дивизияга биригер болуп јөптөшкөн. Дивизиянын командирине белорус калыктын јакшынак уулы Иван Яковлевич Третьяк көстөлгөн. Ол тура база кереес доско кадаарын сакып јат.

Гражданский жууда жуулашкан улустын, Совет Союзтын Геройларынын, Социалистический Иштин Геройларынын ат-нерезин үргүлјиге ундыбас эдер керек. «Кем де, не де ундылбайтан» иште бастыра улус туружар учурлу.

С. ПАХАЕВ,
исторический наукалардын кандидады

ЈААН ГОРОД

СССР-динг городторы керегинде бис нени билерис? Сананза — бир эмеш билер болгодыйыс. Эң јаан город — Москва десе, јазым јок болор. Орооннынг тӱс городын ээчиде — Ленинград, Киев, Ташкент... Онон ары? Кӱп улус Харьков деп сананып јадылар. Јок, Харьков эмес, оны Баку артыктай берген эмтир — 1987 јылдын баштапкы январьда Азербайджаннын тӱс городында бир миллион 741 мунг кижии јуртады.

* * *

Бистинг ороондо бӱгӱнги кӱнде миллионнон ажыра улусту јирме бир город бар. А кажы городто эң кӱп балдар чыгып турганын слер билереер бе?

Бу суракка карууны СССР-динг Госкомстады (тоолор алар комитет) каруу берип туру. Комитет бу јуукта јарлаган материалдарда союзный республикалардын тӱс городторынын ла орооннынг эң јаан кезик городторынын јӱрӱминен алган солун тоолор бар.

* * *

1986 јылда бир мунг кижии бажына орто тооло чыккан балдардын тоозы Душанбеде — 25,4, Ашхабадта — 25,0, Москвада — 14,3, Киевте — 14,3, Ленинградта — 14,7, Одессада — 12,7 болды.

* * *

Бир мунг кижии бажына ӱлгӱн улустын тоозы Москвада — 11,6, Ленинградта — 11,4. Кандый да болуп турган болзо, ӱткӱре кӱп улусту городто тал-табыш, шакпырт улустын су-кадыгын ӱреп, эрте карыдып турганы јарт. Кородолду бу сводканын учында Ереван, Минск, Кишинев туруп јадылар. Бир мунг кижии бажына Ереванда — 5,6, Минскте — 5,7, Кишиневто — 6 кижии ӱлгӱн.

* * *

Улустың тоозы көптөп турганы жанынаг миллионнон көп улусту городтордыг ортодо баштапкы жерде Душанбе, оны ээчиде Ашхабад, Кишинев барып жадылар.

* * *

Эң көп тойлор Ленинградта болуп туру. Бир мунг кижги бажына бу городто жылына — 11,6 той болуп јат. Вильнюста — 11,6, Омскта — 11,3. Эң ле ас тойлор Уфада — 8,4, Ереванда — 8,5.

* * *

Эң бек билелер Тбилисиде ле Ереванда. Бир мунг биле бажына Тбилисиде — 2,3, Ереванда 2 биле айрылыжат. Билелер чачылганы Дондогы-Ростовто ло Днепропетровскта эң көп. Өткөн жылда Дондогы-Ростовто бир мунг биледен орто тооло — 5,6, Днепропетровскта — 5,5 биле чачылган.

* * *

Улус јуртайтан туралар жанынаг кандый тоолор бар? 1987 жылдыг баштапкы январьда ороондо улус јуртап јаткан текши ич-кеми эки миллиард алты јүс төртөн миллионног ажыра квадратный метр туралар бар болды. Өткөн жылдыг туркунына СССР-де жаңы эки миллион јүс мунг квартира бүткен.

* * *

Городто јуртаган улустың јүрүми эптү болоры транспорттог камаанду. Көп улус јуртаган жаан городтордо эң ле эптү транспорт — метро болуп јат. Бүгүнги күнде бистинг ороондо он бир город метролу. Былтыргы жылда СССР-де метро төрт миллиард 624 миллион 100 мунг кижги тарткан. Ончозынаг көп улусты Москваның метрозы тарткан. Пассажирлердинг тал-ортозынаг көби ого келижет.

* * *

Трамвайдыг эң ле узун јолы Ленинградта — 684,3 километр, Москвада — 467,1, Киевте — 273,1 километр. Бу

городтордо троллейбустардын маршруттары база эн узун. Мында үчинчи јерде Киевтин ордына Баку тура берди. Былтыргы јылда Киевтеги трамвай — 346 миллион 900 мун, Харьковто — 255 миллион 500 мун кижиге тарткан. Троллейбусла Москваны ла Ленинградты ээчиде эн көп улусты — төрт јүс миллион кижиге — Киевте, үч јүс јетен беш миллион кижиге Минскте тарткан.

* * *

Јаан городтордо саду ла эл-јон текши курсактанар предприятиялердин ижиге кандый? 1986 јылда бизнинг ороондо розничный саду кижиге бажына 1185 салковой болгон болзо, Москвада — 2684 салковой, Таллинде — 2241, Ригада — 2026 салковой болды.

* * *

Столовыйлар, кафелер, эл-јон текши курсактанар өскө дө предприятиялер эн көп Таллинде, Ригада, Вильнюста ла Харьковто. Олорго көрө, Новосибирскте, Уфада ла Куйбышевте керектер коомой. Темдектезе, Уфада ла Новосибирскте он мун кижиге эл-јон текши курсактанар предприятиялерде улус отурып ажанар јүк ле 750-нен јер бар, ол тоо Таллиндегизинен эки катап ас.

* * *

Бизнинг ороондо былтыргы үредүлү јыл башталарда бийик үредүлү 896 институт ла университет, ангылу орто үредүлү 4506 техникум ла училище иштеген. Институттарда ла университеттерде беш миллион 88 мун кижиге, техникумдарда ла училищелерде 4,5 миллион кижиге үренген. Эн ле көп студенттерлү городтор Москва ла Ленинград, Харьковто бар 19 институтта 116 мун студент үренет. Киевте ле Ташкентте — 18-тен, Алма-Атада 16 институт ла университет бар.

* * *

Школьниктердин тоозы Москваны ла Ленинградты, Киевти ле Ташкентти ээчиде Бакуда көп — 265 мун, Минскте — 220, Харьковто — 195 мун кижиге.

* * *

Музейлер Москвада ла Ленинградта көп. Олорды ээчиде Бакуда — 33, Таллинде — 24, Киевте — 23, Ригада — 23 музей бар. Пермьде ле Челябинскте жүк ле үч музейден, Харьковто, Омскта, Донецкте, Днепропетровскта жүк ле эки музейден бар.

* * *

Театрлардын тоозыла Москванын ла Ленинградтын кийинде списокто — Тбилиси, Грузиянын төс городында — 14, Киевте — 11, Ереванда ла Ташкентте — 10-нон, Донецкте жүк ле 3 театр иштеп јат.

* * *

Библиотекаларла Москваны ла Ленинградты ээчиде эн ле јакшы Ташкент јеткилделген. Бу јебрен городто — 286, Харьковто — 261, Свердловскта — 194 библиотека бар.

* * *

Су-кадык неден де баалу, оны аптекадан садып албазын дежет. Анайдарда, јаан городтордо јуртаган улустын су-кадыгын корыыр иш канайда төзөлгөн? Москвада кажы ла он мунг кижии бажына 1986 јылдын учында больницыларда 139,2 орын, жүзүн-башка специальностьту 104,9 врач, 172,2 — орто медицинский ишчи бар болды. Больницаларда бар орындардын тоозыла Вильнюста јакшы. Бу городто он мунг кижии бажына — 180,5, Фрунзеде — 167, Алма-Атада — 165,3 орыннан келишкен.

Врачтардын тоозы өскө городторго көрө, Тбилисиде көп. Мында он мунг кижиге 125,6, Кишиневто — 96,1 врач бар.

Бүгүнгги күнде статистиканын тоолоры аайынча Москванын, Ленинградтын, өскө дө јаан городтордын кебербүдүми андый.

Н. КУЛОВ

БАЖАЛЫКТАР

Јангы айалгада иштейтени	3
Хозмеханизмде јагыртулар	9
Социалистический обществодо хозяйственный механизмди јагыртары	13
Келер ой јаар алтам	21
Историко-революционный памятниктердин учуры	30
Јаан город	36

СОДЕРЖАНИЕ

Работе в новых хозяйственных условиях всеобщую готовность	3
Хозмеханизм — в новых условиях	9
Совершенствование хозяйственного механизма социалисти- ческого общества	13
Шаг в будущее	21
Об использовании историко-революционных памятников в интернациональном и патриотическом воспитании	30
Крупный город	36

БЛОКНОТ АГИТАТОРА

Редакционная коллегия

Подписано в печать 21.01. 88. АН 13021. Формат 60×84¹/₁₆.
Усл. п. л. 2,32. Уч.-изд. л. 2,01. Тираж 350 экз. Заказ 175.
Цена 5 коп.

Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательст-
ва, 659700. г. Горно-Алтайск, ул. Горно-Алтайская, 36.
Горно-Алтайская типография, пр. Коммунистический, 35.

5 акча